

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94(477):261.7 „14-15”

ЦЕРКОВНІ УСТАВИ КНЯЗІВ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО І ЯРОСЛАВА МУДРОГО РУКОПИСНОГО КИЇВСЬКОГО ТРЕБНИКА (XV – ПОЧАТОК XVI ст.) АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВАТИКАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ З ФОНДУ БОРДЖІО-ІЛЛІРІКО № 15.

Сабат П. В. (Львів).

У статті визначено редакцію уставів князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого рукописного Київського Требника (XV – початок XVI ст.) Апостольської Ватиканської Бібліотеки з фонду Борджіо-Ілліріко № 15 за допомогою рукописних джерел, а також праць істориків, каноністів та інших науковців, які досліджували дані устави, що знаходяться в різних редакціях і рукописах слов'янських. Проілюстровано історію розвитку законодавства Київської Русі на основі дослідження широкої, середньої та короткої редакційних форм уставів київської та московської законодавчих традицій.

Ключові слова: Рукописний Київський Требник, Церковний устав, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, датування, захід, схід, автентичність, фальшивість, редакція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Процес віднайдення та публікації писемних джерел часів Київської Русі є дуже важливим. Відкриття нового уставу князя Володимира Великого та Ярослава Мудрого київської редакції із XV-початку XVI ст. має неабияке значення для історії нашої держави, а його глибоке дослідження є надзвичайно актуальним завданням історичної науки сьогодні.

Метою дослідження є представити устави Володимира Великого та Ярослава Мудрого Київського Требника (XV – початок XVI ст.) для глибших наукових досліджень: історичних, канонічних, філологічних та інших.

Завдання дослідження:

- визначити редакцію уставів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, що міститься у рукописному Київському Требнику за допомогою джерел та праць науковців, що досліджували ці устави, які знаходяться в різних рукописах і відмінних редакціях;

- визначити авторів, які використовували дані устави у своїх працях;

- порівняти тексти уставів із рукописного Київського Требника з іншими текстами уставів Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

Аналіз досліджень проблематики даної теми.

У цій роботі розглянемо устави князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого рукописного Київського Требника у світлі уставів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, що знаходяться в різних рукописах і відмінних редакціях, а також коментарях вчених до них.

Незважаючи на наявність низки досліджень різних рукописних уставів Володимира Великого та Ярослава Мудрого що прово-

дилися в XIX – XX століттях зацікавленість до них не зникла, а, навпаки, зростає, особливо в наукових колах істориків, юристів, джерелознавців.

Наше завдання полягає у тому, щоб представити загальні відомості про устави Володимира Великого та Ярослава Мудрого, які знаходяться в різних рукописах із відмінними редакціями та, на основі цього, визначити редакцію досліджуваних уставів, представити дослідників даних уставів у ході історії, а також вказати подальші їх можливі дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Визначення і розуміння слова *устав*. Устав – це збір загальноприйнятих на певній території та у певному етнічному середовищі норм і правил для регулювання різних типів відносин між окремими індивідами, соціальними групами, а також державними і релігійними інститутами, локалізованими в межах цієї території. Оскільки устав, на відміну від приписів звичаєвого права, був своєрідним кодексом законів, автором якого виступала церковна або світська влада, він містив також положення, що врегульовували відносини між законодавцем та виконавцями, а також законодавців між собою, якщо такі відносини мали місце (у випадку коли авторами закону виступала, з одного боку, світська, а з іншого, церковна влада) [26, с.899].

Устави, проголошені князями Київської Русі, що знаходяться в різних рукописах, мали за ціль зафіксувати церковні права для земного добра церкви, оскільки після хрещення Київської Русі (у 988 році) при княжому дворі, серед інших, служили люди, які не бажали визнавати права і владу церкви. Таким чином, дані устави

були проголошені для регулювання відносин між церковною та цивільною владою. В них містяться детальні описи прав церкви, наданих їй цивільною владою Київської Русі, а також права, що походять з природи Церкви як Божої інституції.

Історія походження церковного уставу князя Володимира Великого. В рукописі Київського Требника знаходиться церковний устав князя Володимира Великого (поміщений в розділі 179 на аркушах 440 зв.- 442), що регулював життя Київської Церкви і держави [25, арк.440 зв.-442].

Церковний устав Володимира, що знаходиться в різних рукописах і в відмінних редакціях був досліджуваний багатьма істориками [5, с.147-190; 7, с.399-400; 9, с.616-627; 28, с.270-273; 30, с.12-84], каноністами [3, с.9-26; 4, с.59-77; 13, с.204-233; 14, с.42; 15, с.28-29; 17, с.270-295; 20, с.119-163; 21, с.123-125; 27, с.134-163], та іншими вченими [11, с.19-40; 16, с.77-156; 18, с.59-71; 23, с.443-450; 24, с.49-58].

Такі дослідники як І. Назарко [16, с.129] та К. Корчагін [11, с.23] підкреслюють, що церковний устав святого Володимира, що знаходиться в відмінних редакціях і в різних рукописах, датувався у різних варіантах написання від XIII до XVIII століття. О. Лотоцький стверджує, що устав князя Володимира Великого увійшов в друковані книги слов'янські і датується, у різних джерелах, від XV до XVIII століття [13, с.204]. Важливо є зазначити, що в ході історії не маємо знайдених однакових редакцій уставів князя Володимира Великого, але редакція кожного тексту уставу є більш або менш згідна з оригіналом.

Коли розглядати склад уставів князя Володимира, що знаходяться в різних слов'янських рукописах, то дослідники виокремлюють кілька редакційних типів: київська редакція із змішаним впливом (східним і західним) [11, с.31; 16, с.130-

131], київська редакція із західним впливом [22, с.192-195], київська редакція із західним впливом, базована на німецькому канонічному праві [1, с.238-240; 2, с.137].

Перший дослідник вищевказаних уставів В. Бенешевич в своїй праці "Памятники древнерусского канонического права" [3, с.26] ілюстрував усі відомі на той час 183 варіанти уставу Володимира Великого взяті із семи різних перекладів [11, с.26], довівши, що всі вони походять з єдиного базового тексту.

Деякі дослідники поділили усі устави князя Володимира на дві групи: коротку і широку [11, с.26; 13, с.230], але інші автори серед яких історик митрополит Макарій, поділили їх на три групи: широку, середню та коротку [5, с.156-167; 13, с.206; 16, с.129-130].

Під час дослідження проблеми автентичності уставів князя Володимира, що знаходяться в слов'янських рукописах, думки вчених розійшлися. Перша група дослідників серед яких: К. Неволін [17, с.270-295], митрополит Макарій [5, с.156-167], А. Павлов [19, с.150-154], В. Бенешевич [3, с.9-26], О. Лотоцький [13, с.232, 253] та інші [13, с.208, 224-226; 16, с.127-128] висловлюються за автентичність уставів, маючи на увазі однак, що в різних редакціях містяться лише певні частини, які можна уважати автентичними, а решту становлять пізніші додатки.

Друга група дослідників, серед яких: М. Карамзін [10, с.145], Є. Голубінський [9, с.616-627], Н. Суворов [22, с.175-185] та інші [13, с.208, 224-226] не підтримують ідеї автентичності уставів.

В ході історії зміст церковного уставу князя Володимира Великого, що знаходиться в різних рукописах, був поділений деякими дослідниками на такі частини, представлені в таблиці:

Поділ уставу князя Володимира в наступних дослідників:

О. Лотоцький [13, с.207-223]:			П. Табінський [23, с.449-450]:			І. Назарко [16, с.129-130]:		
1.	Передмова		1.	Вступ		1.	Вступ, але не автентичний.	
2.	Десятина запроваджена князем Володимиром.		2.	Церковні особи та їх класифікація.		2.	Проголошення князем Володимиром права юрисдикції для митрополита та єпископів в судах на церковні та цивільні особи.	
3.	Суд церковний для церковних та цивільних осіб.		3.	Суди церковні.		3.	Юрисдикція дана князем Володимиром Церкві на клир і вірних.	

4.	Анатема на тих, хто змінить даний устав.	4.	Устав на десятину.	4.	Завершальна частина, в якій князь Володимир застерігає від зміни уставу.
-	-	5.	Анатема на того, хто змінить даний устав.	-	-

Відштовхуючись від вищесказаного і переходячи до стислого опису церковного уставу святого князя Київської Русі Володимира із рукописного Київського Требника із Ватиканської Апостольської бібліотеки у фонді Борджіо-Ілліріко N. 15 стверджуємо, що даний рукописний устав був досліджуваний такими науковцями:

1. І. Кульчицьким [12, с.187-190].
2. В. Бенешевичем [3, с.9, 26-27].
3. І. Назарком [16, с.126, 219-223].
4. М. Вавриком [7, с.424, 457].
5. Я. Щаповим [30, с.60-62].

Цей документ можна поділити на такі частини:

1. Вступ.
2. Десятина, запроваджена князем Володимиром.
3. Приписи церковного суду.
4. Устав (автентичний текст).
5. Анатема на того, хто змінить даний документ.

Порівнявши устав Володимира Великого із рукопису Київського Требника із уставом, що знаходиться у списку Новгородської Софіївської Кормчої книги (тепер Московської Синодальної Бібліотеки № 132) із XIII століття, а також із уставом списку Публічної Бібліотеки Духовної Академії Кір. 9-1086, хочемо представити наступні текстуальні відмінності:

1. Мовна редакція уставу із рукопису Київського Требника не є однозгідною в текстах в усіх трьох варіантах вибраних для порівняння.
2. Мовна редакція і склад уставу із Київського Требника відповідає редакції притаманній традиції київській (українській), (гіпотеза базується на праці В. Бенешевича [3, с.26-27]).

Історія походження церковного уставу Ярослава Мудрого. У рукописі Київського Требника знаходиться також церковний устав князя Ярослава Мудрого (поміщений в розділі 179 на аркушах 443-446), що регулював життя Київської Церкви і держави [25, с.443-446].

Церковний устав Ярослава Мудрого у різних слов'янських рукописах та у різних редакціях, був досліджуваний багатьма науковцями: істориками [6, с.257-270; 8, с.36-50; 9, с.628-638; 28, с.320-323; 29, с.20-24; 30, с.85-140], каноністами [4, с.78-89; 13, с.233-253; 15, с.30-31; 17, с.295-312; 19, с.150-154; 20, с.136-157; 21, с.127-128; 22, с.175-234; 27, с.163-208; 30, с.200] та іншими вченими [11, с.33-40; 18, с.140-143].

Такі дослідники, як А. Павлов [20, с.136-150] та О. Лотоцький [13, с.233] підкреслюють, що даний устав у різних слов'янських рукописах і редакціях продовжує устав святого Володимира. Дослідник уставів Я. Щапов [30, с.200] зазначає, що в ході історії було створено більше ніж 90 різних редакцій уставів Ярослава Мудрого.

В минулому столітті історики переважно цитували дві редакції церковних уставів Ярослава Мудрого [11, с.34; 13, с.233-254].

Редакцію київську (перша згадка від 1443 року), яку знаходимо в грамоті князя Юрія Семеновича Лінгвеневича [9, с.639; 13, с.234]. Дана редакція відноситься до коротких (без опису історичного походження) [13, с.238-239, 22, с.230-231].

Редакція московська (перша згадка від 1419) [20, с.151], яку знаходимо в грамоті князя Василя Дмитрієвича [9, с.628]. Дана редакція відноситься до широких і містить елементи історичного походження, а також опис місця її написання [13, с.238-239; 22, с.230-231].

Редакції київська і московська мають той самий зміст, але все ж таки між ними існують певні відмінності [6, с.258-263; 13, с.238-239; 21, с.127-128; 22, с.229-231]:

1. Редакція київська є вільна від судів цивільних.

2. Редакція московська містить елементи приписів судів цивільних і церковних.

Вищеподане порівняння підкреслює, що Київська Церква не була так сильно пов'язана з цивільною владою, як Московська Церква [13, с.238].

Н. Суворов спостеріг, що редакція київська утворилася раніше, ніж редакція московська, а тому вона є старшою [22, с.222-223]. О. Лотоцький і Н. Суворов підкреслюють, що між уставом князя Володимира і Ярослава Мудрого є певний зв'язок, так склад уставу князя Володимира Великого мав вплив на формування уставу Ярослава Мудрого [13, с.249; 22, с.233].

Розглядаючи церковний устав Ярослава Мудрого в московській редакції, що знаходиться в різних слов'янських рукописах, науковці приримуються до двох різних точок зору. Перша група дослідників, серед яких: К. Неволін [17, с.295-312], А. Павлов [19, с.150-154], О. Лотоцький [13, с.233-253] та інші вчені [13, с.250-253] висловлюються за автентичність уставів, маючи на увазі, однак, що в різних редакціях містяться лише певні частини, які можна уважати автентичними, а решту становлять пізніші додатки.

Другу групу дослідників складають: М. Карамзін [10, с.38], Є. Голубінський [9, с.628-630], Н. Суворов [22, с.220-235] та інші вчені, що не підтримують ідею автентичності уставу.

Важливо є підкреслити, що устав Ярослава Мудрого в київській редакції, що знаходиться в різних рукописах, не був досліджуваний вищезазначеними російськими вченими, виняток складає лише дослідження Н. Суворова [22, с.222-223], який стверджує, що московська редакція уставу була сформована на основі київської редакції. Додаючи до цього, К. Неволін [17, с.310] говорить, що устав київської редакції є старший і автентичний.

Різні дослідники підкреслюють наступні тенденції в процесі укладання уставу Ярослава Мудрого в київській і московській редакціях:

1. Греко-слов'янська: для митрополита Макарія [6, с.257-259] та Я Шапова [30, с.178].

2. Латинсько-німецька: для Н. Суворова [22, с.231-234] та Н Бавмгартена [2, с.137].

3. Східна і західна (змішана): для А. Павлова [20, с.161], для О. Лотоцького [13, с.233-253] та К. Корчагіна [11, с.37].

На нашу думку, устав Ярослава Мудрого, як в київській, так і московській редакціях, містить елементи і східного, і західного впливу.

Відштовхуючись від вищезазначеного і переходячи до стислому опису церковного уставу князя Київської Русі Ярослава Мудрого рукописного Київського Требника Ватиканської Апостольської бібліотеки у фонді Борджіо-Ілліріко N. 15 стверджуємо, що даний рукописний устав був досліджуваний такими науковцями:

1. І. Кульчицьким [12, с.191-194].

2. І. Назарком [16, с.223].

3. М. Вавриком [7, с.424-425].

4. Я. Шаповим [30, с.125-127].

Цей устав із рукопису був порівняний нами із іншими двома текстами уставів Ярослава Мудрого із XVI і XVII ст., які подає В. Бенешевич

[4, с.78-87]. Із порівняння тексту уставу із Київського Требника бажаємо, перш за все, підкреслити наступне:

1. Устав із Київського Требника містить заголовок, який є відсутній в ~~текстах вибраних~~ для нашого порівняння.

2. Устав рукопису ~~представляє редакцію~~ подібну, але не ту саму, що міститься в ~~текстах~~ вибраних для порівняння.

3. Устав Київського Требника ~~представляє~~ редакцію київську середню [7, с.457], з відношенні до редакцій довгих і коротких ~~копій~~ знаходяться в рукописах словянських [4, с.78-87].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

В результаті проведеного дослідження встановлено декілька важливих фактів, що проливають світло на розвиток цивільного та церковного законодавства Київської Русі, а саме:

- Найраніші згадки про устави князя Володимира Великого і Ярослава Мудрого датуються XIII століттям. В пізніших часах початкові тексти уставів Володимира Великого і Ярослава Мудрого доповнювалися і модифікувалися, про що свідчить виникнення трьох редакційних типів широкого, середнього і короткого більшою чи меншою мірою властивих для двох законодавчих традицій київської і московської. Дані традиції сформувалися під впливом як східної, так і західної думки, що відобразилося в трьох законодавчих тенденціях: греко-слов'янській, латинсько-німецькій, змішаній, що підтверджується дослідженнями низки відомих авторів.

- Праця над даними уставами відкриває нові горизонти наукового пошуку, а багатий матеріал, що міститься в документах ~~княжих~~ уставів, може послужити для важливих ~~наукових~~ відкриттів в галузі історіографії, палеографії, етнології, філософії права, філології, та історії України.

1. Baumgarten N. Св. Володимир і хрещення Русі. // Богословія. – Львів, 1930. – Кн. 3-4. – Т. VIII. – С. 238-250.

2. Baumgarten N. Св. Володимир і хрещення Русі. // Богословія. – Львів, 1931. – Кн. 1-4. – Т. IX. – С. 107-149.

3. Бенешевич В. Н. Памятники древне-русского канонического права.// Русская историческая библиотека. – Петроград, 1920. – Ч. II. – Вып. 1. – С. 9-26.

4. Бенешевич В. Н. Сборник памятников по истории церковного права, преимущественно русской церкви до эпохи Петра Великого. – Петроград, 1915. – Вып. 1-2. – 386 с.

5. Булгаков М. История Русской Церкви. – Изд. 3-е. – Санкт-Петербург 1889. – Т. I. – 353 с.

6. Булгаков М. История Русской Церкви. – Изд. 3-е. – Санкт-Петербург 1889. – Т. II. – 360 с.

7. Ваврик В. Цінний пам'ятник обрядовості Київської Митрополії XV-XVI ст. – Analecta Ordinis S. Basilii Magni. – Romae, 1963. – Т. X. – С. 391-460.

8. Власовський І. Нарис історії української православної Церкви. – Нью-Йорк, 1965. – Т. I. – 460 с.

9. Голубинський Є. История Русской Церкви. – Москва, 1901. – Ч. I. – Т. I. – 926 с.

10. Карамзин М. История государства российского. – Изд. 5-го. – Санкт-Петербург, 1842-1843. – Кн. – Т. I-IV. – 1330 с.

11. Корчагин К. Княжі устави – джерела українського карного церковного права // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*.–Romae, 1992.– Т. XXI.–С. 19– 40.
12. Kulczynski I. *Specimen Ecclesiae Ruthenicae*.–Parigi, 1859.– 351 p.
13. Лотоцький О. Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931.–Т. IV.– 318 с.
14. Мудрий С. Короткий коментар кодексу канонів східних церков.– Івано-Франківськ, 2002.– 580 с.
15. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні.– Рим, 1990.– 404 с.
16. Назарко І. Святий Володимир Великий володар і хреститель Руси-України // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*.–Romae, 1954.–Т. VIII.–С. 77–156.
17. Неволін К.А. Полное собрание сочинений. – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1859.– Т. VI.– 635 с.
18. Никольский Н. К. Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X—XI вв.). – СПб.: Отд-ние рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук, 1906. – 596 с.
19. Павлов. А. С. Курс церковного права. – Троице-Сергиева лавра, 1902.– 312 с.
20. Павлов А. С. Мнимие следы католического влияния в древнейших памятниках югославянско-го и русского права. –Москва, 1892. – 174 с.
21. Жужек І. Кормчая книга.–Roma, 1964.– 240 с.
22. Суворов Н. Следы западно-католического церковного права в памятниках древнего русского права.–Ярославль 1888.– 234 с.
23. Табінський Р. Церковний Устав кн. Володимира// Нива – Львів, 1938.– N 12.– С. 443– 450.
24. Табінський Р. Церковний Устав кн. Володимира// Нива – Львів, 1939.– N 1.– С. 49– 58.
25. Требник Київський. – Апостольська Ватиканська Бібліотека, фонд Борджіо-Ілліріко N. 15. – 479арк.
26. Uffutia F. J. Regola degli istituti di vita consacrata // *Nuovo dizionario di Liturgia*, a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca.–Roma-Italia: Edizioni Paoline, 1995. – P. 892 -906.
27. Чистяков О. И. *Российское законодательство X – XX веков*. – Москва: Юридическая литература, 1984.–Т. I.– 432 с.
28. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим - Нью-Йорк, 1965.– Т. I.– 816 с.
29. Чубатий М. Огляд історії українського права.– Мюнхен, 1947. – Ч. I. – 240 с.
30. Щапов Я. Н. Древнерусские княжеские уставы XI – XV вв. – Москва, 1976. 241 с.

РЕЗЮМЕ

ЦЕРКОВНИЕ УСТАВЫ КНЯЗЕЙ ВЛАДИМИРА ВЕЛИКОГО И ЯРОСЛАВА МУДРОГО РУКОПИСНОГО КИЕВСЬКОГО ТРЕБНИКА (XV-НАЧАЛО XVI В.) АПОСТОЛЬСКОЙ ВАТИКАНСКОЙ БИБЛИОТЕКИ ИЗ ФОНДА БОРДЖИО-ИЛЛИРИКО № 15

Сабат П. В. (Львов)

Определено редакцию уставов князей Владимира Великого и Ярослава Мудрого рукописного Киевского Требника (XV – начало XVI вв.) Апостольской Ватиканской Библиотеки из фонда Борджіо-Ілліріко № 15 при помощи рукописных источников и научных работ историков, канонистов и других ученых, которые исследовали данные уставы, находящиеся в различных редакциях и славянских рукописях. Описано историю развития законодательства Киевской Руси на основании исследований широкой, средней и краткой редакционных форм уставов киевской и московской законодательной традиции. **Ключевые слова:** Рукописный Киевский Требник, Церковный устав, Владимир Великий, Ярослав Мудрый, датирование, запад, восток, автентичность, ложность, редакция.

SUMMARY

CHURCH USTAV (NOMOCANON) OF PRINCE VLADIMIR END YAROSLAV MYDRYJ THE GREAT FOUND IN THE MANUSCRIPT KYIVAN TREBNYK (15TH-BEGINNING 16TH CENTURY) OF THE VATICAN APOSTOLIC LIBRARY

P. Sabat (Lviv)

The article identifies the redactional type of the Church Ustav (Nomocanon) of prince Vladimir the Great end Yaroslav Mydryj found in the manuscript Kyivan Trebnyk (15th-beginning 16th century) of the Vatican Apostolic Library, Borgio-Illyric collection, N. 15. Points of reference are historical sources and studies by historians, canonists and others who researched the various redactions of the Ustav of prince Vladimir the Great end Yaroslav Mydryj in Slavonic manuscripts. Through an analysis of the extended, the middle and the short redactional forms of the documents of the Kyivan and the Muscovite legislative traditions, the article illustrates the historical development of legislature in Kyivan Rus'.

Key words: manuscript Kyivan Trebnyk, Church Ustav (Nomocanon), Vladimir the Great, Yaroslav Mydryj, influence, dating, East, West, authenticity, spuriousness, redaction.

УДК 930.1:94(477)''09/12''

МІСЦЕ КНЯЗІВСЬКОЇ ВЛАДИ У ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНІЙ СИСТЕМІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Мателешко Ю.П. (Ужгород)

У статті здійснено комплексний історіографічний аналіз місця князівської влади у політико-адміністративній системі Київської Русі. Висвітлено погляди дореволюційних, радянських, сучасних російських та українських науковців, а також зарубіжних дослідників.

Ключові слова: Київська Русь, князівська влада, політико-адміністративний устрій, історіографія.

Князівська влада у Київській Русі була зв'язуючим елементом, який тримав у цілісності (в окремі періоди її ступінь був різним) велику та різношерсну територію держави (або ж тих одиниць, на які в подальшому ця відносно єдина держава почала дробитися).

Дослідження різних аспектів князівської влади Руської держави триває близько 150-ти років, що, цілком закономірно, вимагає систематизації та узагальнення різноманітних поглядів, думок та припущень з названої проблеми. Останнє і є головною метою автора даної статті.

Найбільш повно в історичній літературі висвітлена дореволюційна історіографія названої проблеми [8; 23; 28; 31]. В меншій мірі це стосується радянської історичної науки [16; 27; 36]. Здобутки пострадянських істориків ще не були предметом окремого дослідження.

Погляди дослідників на князівську владу зосереджувалися в основному на двох її аспектах: ступінь впливу князя та пов'язані з цим його функції.

І.Беляев, поставивши перед собою завдання дослідити відношення варязьких князів до головних міст Придніпров'я, підмітив деяку прив'язаність міст до своїх князівських родів і, разом з тим, якусь свободу і окремішність народу від князів (велике значення міщан у запрошенні князя та вигнанні його) [2, с. 20].

Досить великими повноваженнями наділив руського князя М.Погодін. Земля, на думку історика, залишалася у володінні народу під верховною (опосередкованою) владою князя [21, с. 88], який сидить (володіє), держить (управляє), ходить (збирає данину), водить (призначає), рядить (розпоряджається), саджає (дає владу), судить [21, с. 80].

М.Затиркевич виділив три основні функції князя: 1) зовнішні; 2) верховний суд і розправа; 3) право державної власності на всю землю його князівства, збір данини. Людьми, які були посажені на його власних землях, князь володів як приватний власник, а боярами, ізгоями, гридями,

купцями і смердами як правитель [11, с. 176–177].

Державне начало та єдність руських земель, за Д.Іловайським, підтримувались тільки тим, що вони знаходились у володінні одного князівського роду, а київський князь вважався старшим [13, с. 108].

Подальшого розвитку ідея княжого роду, що спільно володіє Руською землею, одержала в працях С.Соловйова. Єдність князівського роду підтримувалася тим, що кожен член цього роду у свою чергу сподівався досягти старшинства і з'єднаного з ним володіння головним столом київським. Основою старшинства було старшинство фізичне. Структура „лествичного восхождення“, за яким і відбувалась зміна столів, і яке, зрештою, тримало Русь у власності одного роду, виглядала таким чином: „батько“ (тато, старший брат) – „сини“ (діти, молодші брати) – „онуки“ (діти дітей та молодших братів) [30, с. 403–404]. В перспективі деякі „онуки“, піднімаючись по родовій драбині, якій відповідала певна ієрархія міст, могли досягнути статусу „батька“ [30, с. 407]. Старший в роді до тих пір зберігав владу, поки сам свято виконував свої батьківські обов'язки, тобто поки не відділяв своїх інтересів від інтересів цілого роду [29, с. 13].

Дуже скоро деякі базові положення родової теорії С.Соловйова стали предметом критики. Зокрема М.Аммон, як, до речі, і В.Сергеевич, прийшов до висновку, що правильність переходів не могла довго триматися і почала порушуватися майже з самого початку. Цьому сприяли такі фактори: договори між князями, військова сила, вплив віча [1, с. 60].

Учень С.Соловйова В.Ключевський, підтримав теорію свого вчителя про „очередной порядок“, „лествичное восхождение“ та „нераздельность княжеского владения Русской землей“, але із певними застереженнями. Все це сталося лише після смерті Ярослава Мудрого. До цього часу існували тільки зародки порядку [14, с. 164]. Юридичні основи цього ладу полягали в наступному: 1) спільна влада княжого роду над усією